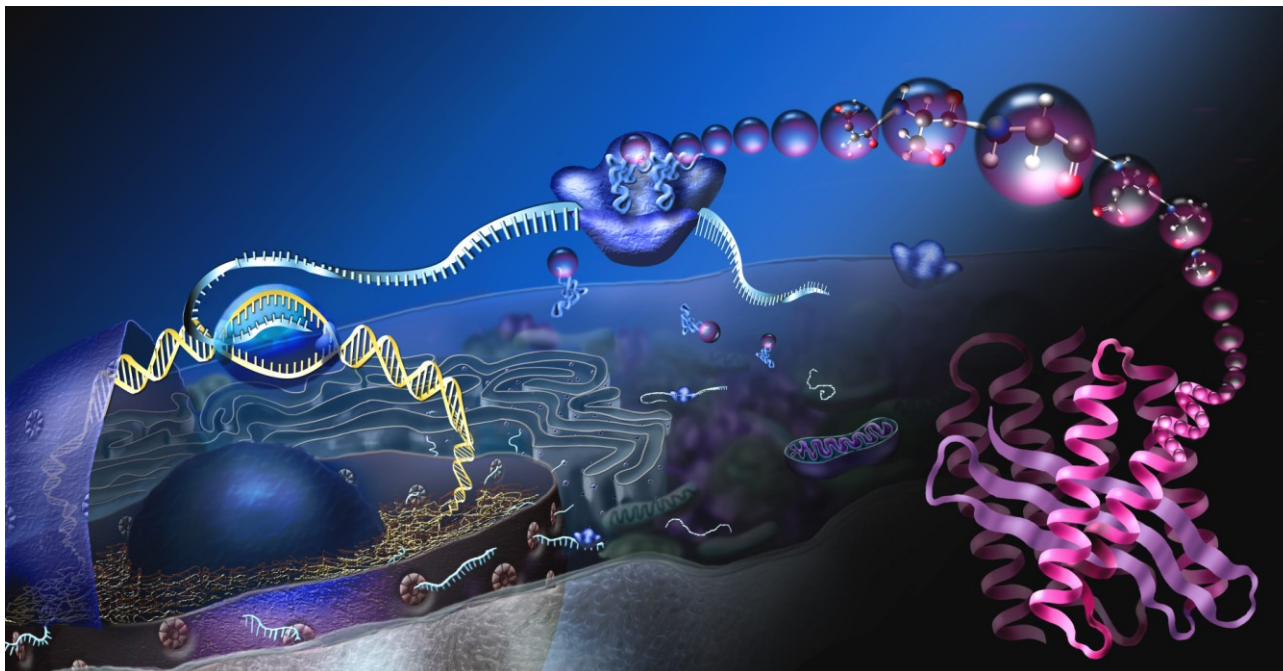

C7075: Bioanalytická chemie v laboratorní medicíně

**Vitamíny, hormony a
jejich stanovení stanovení**

Vitamíny

= nízkomolekulární organické látky, které tělo v přiměřené míře potřebuje pro život

✓ až na výjimky neumí vytvořit a musí být dodávány potravou

výjimky: vitamín A - tvorba v organismu z β -karotenu

vitamín D - biotransformace z cholesterolu

vitamín K - produkce střevními bakteriemi

✓ jsou nezbytné pro fungování základních fyziologických procesů

✓ obvykle jsou vyžadována stopová množství denně (μg - mg/den)

Role vitamínů v organismu

✓ slouží zejména jako kofaktory enzymů (B1 - thiamin, B2 - riboflavin, B3 - niacin apod.)

✓ uplatnění v oxidačně - redukčních systémech (NAD - NADH^+)

✓ jsou významnými antioxidanty (vitamín C, vitamín E)

Hypervitaminóza = předávkování vitamíny, méně častý jev, snižuje efektivitu vstřebávání a využití, běžnější u vitamínů, rozpustných v tucích

Hypovitaminóza = nedostatečný příjem, v důsledku vede ke zdravotním potížím

- při poruchách resorpce a při zvýšených nárocích organismu na vitamín

Vitamíny - dělení

= velmi obtížné, jedná se o zástupce různých chemických skupin, které nelze klasifikovat na základě strukturní podobnosti

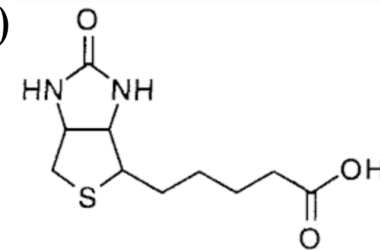
1. Vitamíny rozpustné ve vodě

- ✓ vitamíny řady B - B1 (thiamin), B2 (riboflavin), B3 (niacin, kyselina nikotinová), B5 (kyselina pantotenová) B6 (pyridoxin), B7 (biotin), B9 (kyselina listová) B12 (kobalamin)

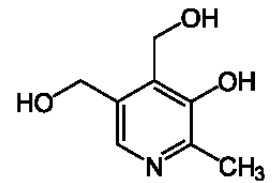
- ✓ vitamín C (kyselina askorbová)

2. Vitamíny rozpustné v tucích

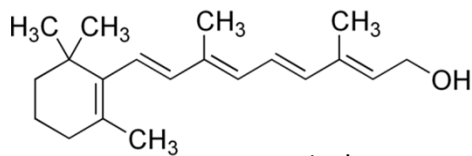
- ✓ vitamíny řady A - A1 (retinol), A2 (3-dehydroretinol)
- ✓ vitamíny řady D - D2 (ergokalciferol), D3 (cholecalciferol)
- ✓ vitamín E (tokoferoly)
- ✓ vitamíny řady K - K1 (fylochinony), K2 (melachinony)

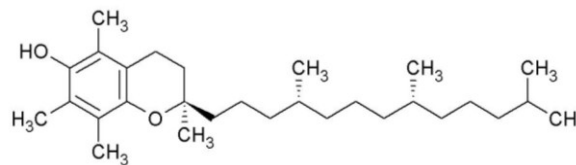
biotin

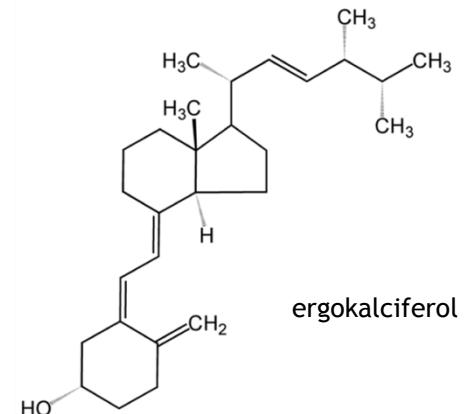
pyridoxin

retinol

tokoferol

ergokalciferol

Způsoby stanovení vitamínů

Přímé měření koncentrace vitamínů

- ✓ v krvi - vit E, vit A, B - karoten, vit B12, kyselina listová
- ✓ v moči - vit B1, niacin

Měření koncentrace specifického metabolitu

- ✓ hromadění metabolitu v séru nebo moči následkem poruchy např. enzymových reakcí, např. zvýšení hladiny kys. methylmalonové při nedostatku vit B12

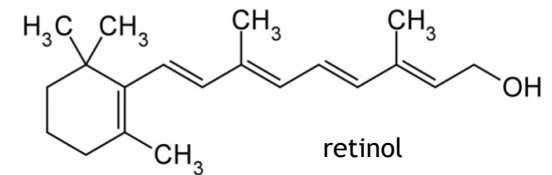
Měření koncentrace specifického metabolitu po zátěži substrátem

- ✓ např. sledování hladiny homocysteinu odhalí nedostatky vit B6, vit B12 a kyseliny listové, podání methioninu umocní nárůst hladiny homocysteinu, která klesne podáním chybějícího vitamínu

Vybrané příklady stanovení

Vitamín A

= retinol - má několik konformací , lze chápat jen 2 aktivní formy

- ✓ v krevním oběhu vázán převážně na RBP (retinol vázající protein) a prealbumin
- ✓ má nezaměnitelný význam při reprodukci, podílí se na správné funkci zraku
- ✓ je fotocitlivý, což stěžuje jeho stanovení
- ✓ při nedostatku nastává šeroslepost, při nadbytku dochází k akumulaci v játrech, což vede k jejich poškození
- ✓ Stanovuje se pro zjištění poruchy trávení a vstřebávání tuků

Stanovení

Carr-Price test

= extrakce pomocí chloroformu, acetanhydridu (odstraňuje vlhkost), kdy vznikne nažloutlý roztok, který přidáním chloridu antimonitého SbCl_3 v přítomnosti vit A zmodrá

- měří se spektrofotometricky při 550 nm

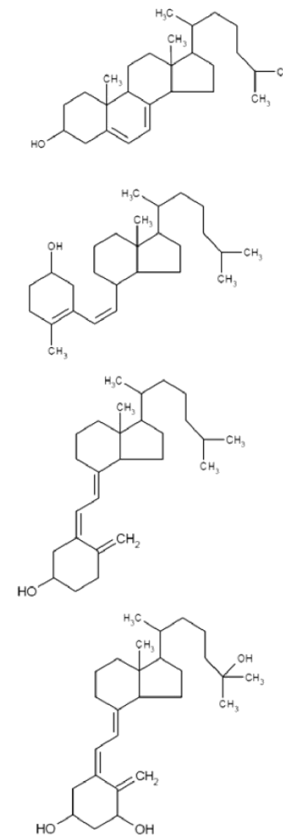
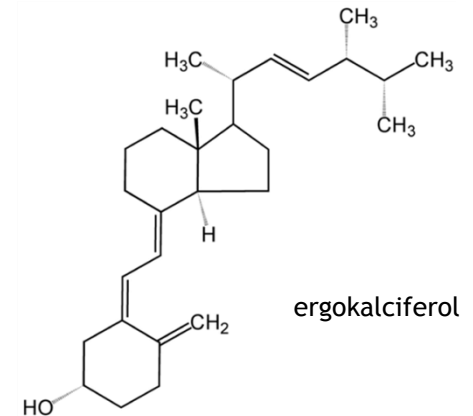
- jednotlivé formy vitamínu A se stanovují pomocí HPLC

Vybrané příklady stanovení

Vitamín D

= cholekalciferol (D3) a ergokalciferol (D2)

- ✓ aktivní formou je 1,25-dihydroxycholekalciferol
- ✓ cholekalciferol je částečně syntetizován v těle ze 7-dehydrocholesterolu
- ✓ hraje zásadní roli v metabolismu vápníku a fosforu - stimuluje tvorbu vazebného proteinu
- ✓ nedostatek vede k poruše mineralizace kostí - osteoporóza, křivice
- ✓ nadbytek bez většího významu
- ✓ je mu přikládán význam také v souvislosti s aktivitou imunitního systému

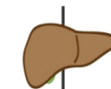

7- dehydrocholesterol

ozáření v kůži

prekalciferol

cholekalciferol
(neaktivní vitamín D₃)

játra, ledviny

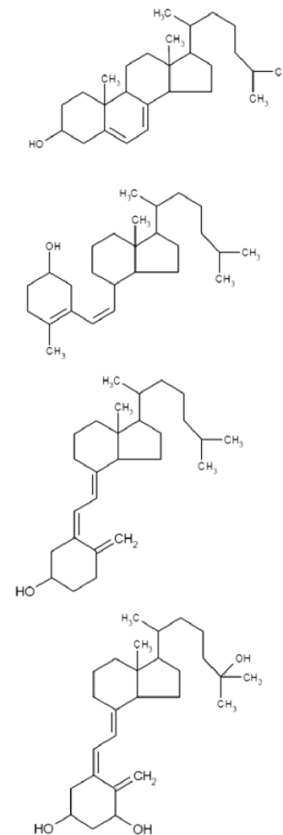
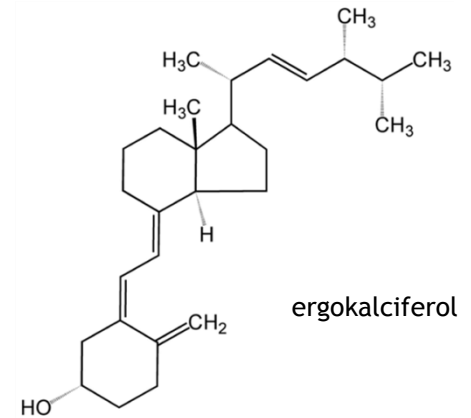
1,25-dihydrocholekalciferol
(kalcitriol, aktivní vitamín D₃)

Vybrané příklady stanovení

Vitamín D

Stanovení

- ✓ nejčastěji RIA metody
- ✓ kombinace HPLC a fotometrie, MS
- ✓ chemiluminiscenční imunochemické techniky
- ✓ koncentrace v krvi je závislá na ročním období a době vystavení organismu slunečního světla
- ✓ v poslední době narůstá v klinické diagnostice význam stanovení 1,25-dihydroxycholecalciferolu

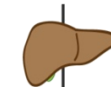

7- dehydrocholesterol

ozáření v kůži

prekalciferol

cholecalciferol
(neaktivní vitamín D₃)

játra, ledviny

1,25-dihydrocholecalciferol
(kalcitriol, aktivní vitamín D₃)

Vybrané příklady stanovení

Vitamín C

= kyselina askorbová, oxidovaná forma dehydroaskorbová

- ✓ součástí kofaktorů, podílí se na vstřebávání železa, má silnou antioxidační aktivitu
- ✓ nedostatek způsobuje náchylnost k infekcím, kurděje, přebytek je vylučován močí
- ✓ stanovuje se převážně v séru, méně v moči

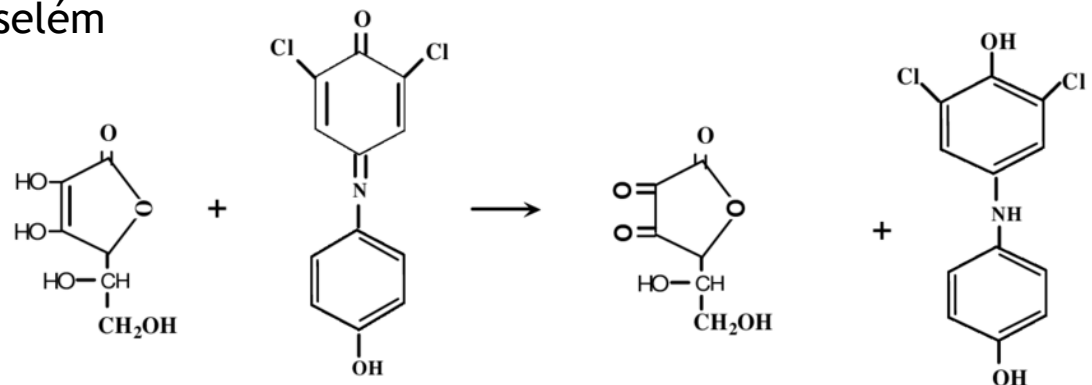
Stanovení

- nejčastěji HPLC nebo fluorescenční stanovení
- využití redukčních vlastností vitamínu C (spektrofotometrie, titrace - jodometrie)

Stanovení Tillmanovým činidlem

= kyselina askorbová redukuje v kyselém prostředí růžový roztok

2,4-dichlorfenolindofenolu do vzniku bezbarvé leukobáze

Hormony

- = látky chemické povahy, které působí na specifické receptory cílových buněk a orgánů
- ✓ stimulují a regulují látkovou výměnu (pochody, vedoucí k tvorbě a využití energie)
- ✓ podílí se na rozmnožování a růstu, ovlivňují vývoj organismů
- ✓ slouží k adaptaci organismu a k regulaci vnitřního prostředí (homeostázy)
- ✓ řídí reakce organismu v souvislosti s vnějšími podněty a biorytmy
- ✓ jsou tvořeny výlučně organismem a nelze je tělu dodávat (např. potravou)

Produkce hormonů

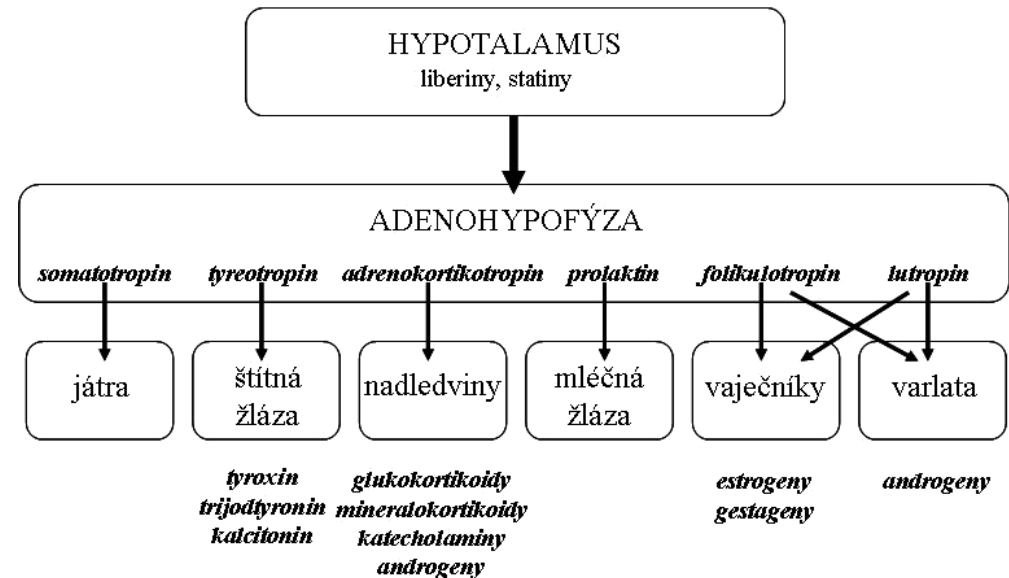
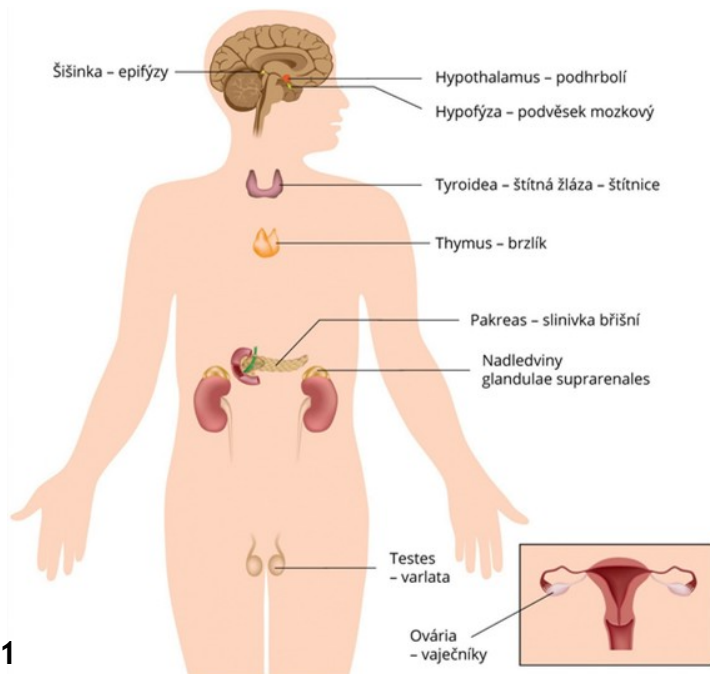
- ✓ nejčastěji jsou pomocí žláz s vnitřní sekrecí vylučovány přímo do krevního oběhu
- ✓ tvoří se také v buňkách různých tkání a orgánů (játra, ledviny, CNS) = tkáňové hormony

Účinky hormonů

- **endokrinní** - účinek na vzdálenou tkáň, přenos krevním řečištěm -
- **parakrinní** - účinek v blízkém okolí buňky - např. růstové hormony
- **autokrinní** - účinek přímo v buňce, která hormon vytvořila
- **exokrinní** - v různých vzdálenostech od místa vzniku, např. buňky podél střeva

Hormony

- ✓ většina hormonů se tvoří ve žlázách s vnitřní sekrecí
- ✓ produkce hormonů je úzce spjata s celou CNS, jejíž působení je nadřazeno stimulaci endokrinních žláz
- ✓ zásadní propojení celého systému spočívá v podmíněné činnosti jedné žlázy účinky hormonů, vytvořených žlázou jinou, např. tvorba kortikoliberinu (v hypothalamu) spustí tvorbu adrenokortikotropinu (v adenohipofýze), který následně v kůře nadledvinek stimuluje produkci kortikosteroidů, zejména kortizolu

Hormony - dělení

= hormony jsou velmi rozdílné látky a lze je dělit podle několika kritérií

✓ liší se fyzikálně-chemickými vlastnostmi, mechanismem a rychlostí působení, transportem ...

1. Hormony odvozené od aminokyselin

hormony štítné žlázy, adrenalin, melatonin

2. Hormony odvozené od mastných kyselin

prostaglandiny

3. Hormony steroidní povahy

testosteron, progesteron, hormony kůry nadledvin

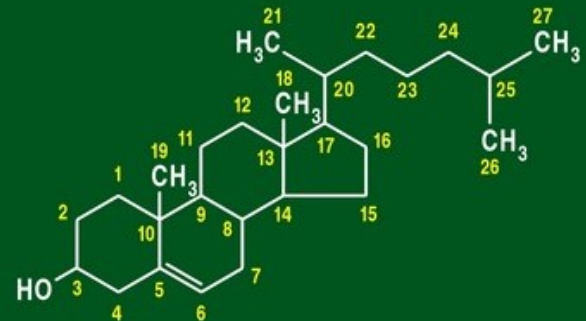
4. Hormony peptidové a bílkovinné povahy

většina ostatních hormonů

5. Ostatní látky

růstové hormony apod.

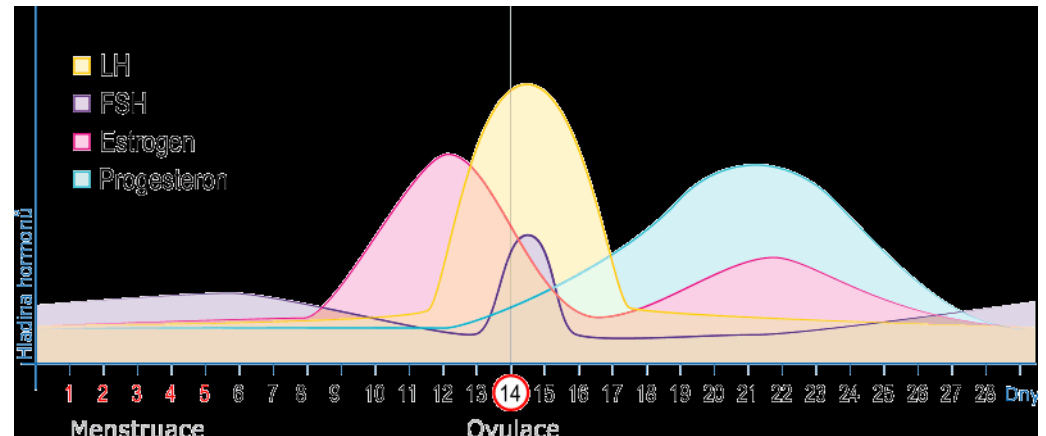
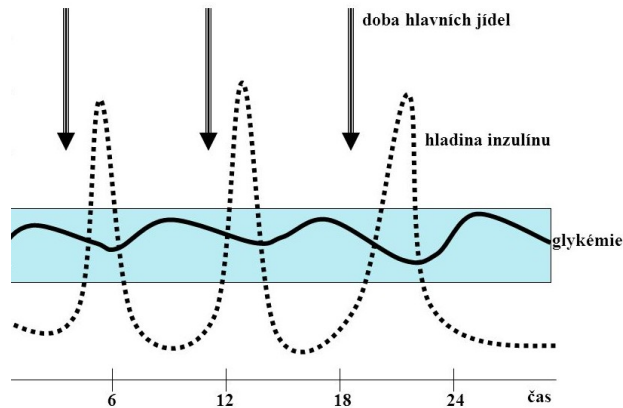
Cholesterol je prekurzorem celé řady steroidních sloučenin.

Hormony a jejich hladiny

Hladinu hormonů v krevní plazmě ovlivňují:

- ✓ biorytmy (cirkadiální)
- ✓ onemocnění, např. zánět, trauma, nádor
- ✓ nedostatek transportních bílkovin, např. albuminu
- ✓ jaterní nedostatečnost či porucha vylučování ledvinami
- ✓ přítomnost jiných látek - hormonální agonisté a antagonisté
- ✓ porucha receptorů - snížený až žádný účinek
- ✓ skladování odebraného vzorku, např. u hormonů štítné žlázy
- ✓ špatná konverze jednotlivých forem, např. tyroxin - trijódtyronin
- ✓ přítomnost protilátek, např. snížení účinku inzulínu

Způsoby stanovení hormonů

Nepřímé měření koncentrace hormonů v krvi

- ✓ účinky hormonů se posuzují na základě přítomných metabolitů

Stanovení hormonů a jejich metabolitů v moči

- ✓ běžnější, avšak ne všechny hormony se močí vylučují

Přímé stanovení v krvi

- ✓ nejčastější využití v souvislosti s velmi nízkými koncentracemi
- ✓ využívají se komerčně dostupné diagnostické soupravy

Využití imunoanalytických metod

RIA - radioimunoanalýza, kdy izotopem značíme analyt jako antigen

IRMA - imunoradiometrická analýza, kdy je radioaktivně značená protilátka

EIA - enzymová imunoanalýza

IEMA - imunoenzymometrická analýza

nejčastěji **ELISA** - *enzyme-linked immunosorbent assay*

Funkční testy

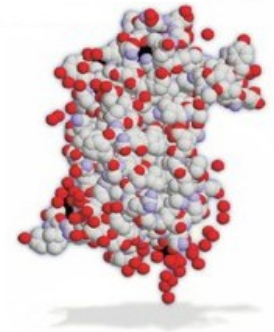
- ✓ např. orální glukózový toleranční test OGTT- diagnostika diabetu

Vybrané příklady stanovení

Somatotropin

= růstový hormon (STH, GH)

- ✓ jedná se o peptidový hormon, stimulující růst kostí a proteosyntézu
- ✓ jde o druhově specifický hormon, tj. nelze užít zvířecí hormon k terapii lidí
- ✓ ovlivňuje také hladinu cukru v krvi a působí jako antagonistu inzulínu
- ✓ snížená produkce STH způsobuje nanismus (zakrnění), zvýšená gigantismus (akromegalií)

Klinické vyšetření STH

- ✓ provádí se při netypických fyziologických změnách podáváním inzulínu, kdy se stimuluje vylučování STH sníženou koncentrací glukózy v krvi
- ✓ metody stanovení jsou na bázi imunochemie
- ✓ dopingové kontroly - STH patří na seznam dopingových látek v oboru bodybuildingu a kulturistiky, kdy jeho podávání vede ke změně váhového poměru tuku ve prospěch svalů
- ✓ jedna injekce stojí cca 25,- USD

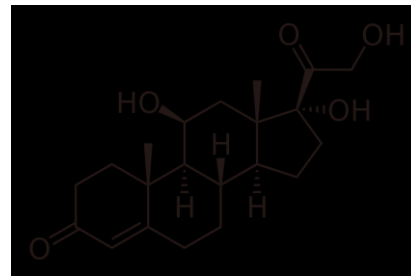

Vybrané příklady stanovení

Kortizol

= hormon kůry nadledvin, tzv. glukokortikoid

- ✓ steroidní hormon, který se neukládá, ale je vždy čerstvě syntetizován a vyslán do oběhu
- ✓ podílí se na regulaci glukózy a ukládání glykogenu v játrech
- ✓ jeho sekrece je řízena hypofyzálním adrenokortikotropinem (ACTH)
- ✓ zvýšená i snížená produkce vede k nádorům hypofýzy a hyperglykémii (Cushingův syndrom)

Klinické vyšetření STH

- ✓ zvýšená produkce se sleduje v séru, ve slinách nebo v moči
- ✓ funkční testy slouží ke zjištění místa poškození

Dexamethazonová suprese

= založena na podání dexamethazonu jako syntetického glukokortikoidu, který potlačí tvorbu ACTH a sníží tvorbu kortizolu - ukazuje na poškození hypofýzy

ACTH stimulace

= měření hladiny kortizolu před a po podání injekce ACTH

Vybrané příklady stanovení

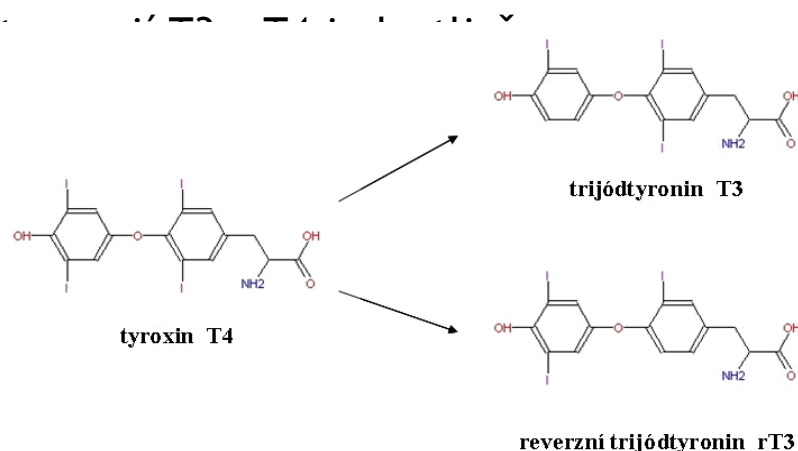
Hormony štítné žlázy

= tyroxin (T4), trijódtyronin (T3 - neúčinnější) a reverzní trijódtyronin (rT3 - neúčinný)

- ✓ prekurzorem syntézy je tyrosin jako AMK
- ✓ tvorba tyreoidálních hormonů je spjata s tyreotropinem, pocházejícím z hypothalamu
- ✓ poruchy funkce štítné žlázy ovlivňují mitochondriální metabolismy, oxidační fosforylaci, metabolismy cukrů, tuků i bílkovin
- ✓ hyperfunkce štítné žlázy - Gravesova - Basedowova choroba
- ✓ hypofunkce štítné žlázy - mentální retardace (kretenismus)

Klinické vyšetření T3 a T4

- ✓ základním testem je stanovení tyreotropinu (TSH), což je glykoprotein, který zajišťuje transport jodidů do štítné žlázy, teprve poté se s
- ✓ nejčastěji RIA nebo ELISA metodou
- ✓ řada komerčních testů pro různé analyzáto

Vybrané příklady stanovení

Pohlavní hormony

= steroidní hormony, produkované pohlavními žlázami a/nebo nadledvinami

- ✓ produkce je řízena spouštěcími hormony hypothalamu a hypofýzy (gonadoliberin, folikulotropin)

ANDROGENY - testosteron, dihydrotestosteron

ESTROGENY - estron, estriol, estradiol (účinek v poměru 5 : 1 : 10)

GESTAGENY - progesteron

Testosteron

- ✓ tvoří se v Leydigových buňkách varlat mužů, reguluje spermiogenezi
- ✓ podílí se na vývoji primárních a sekundárních pohlavních znaků
- ✓ produkce je regulována gonadoliberinem, vlastní účinnou formou je 5 α - dihydrotestosteron
- ✓ vylučován je do plazmy, kde je specificky vázán na transportní protein (SHBG, albumin)
- ✓ odbourává se v játrech a je vylučován ve vazbě na kyselinu glukuronovou
- ✓ stanovuje se metodami RIA či vazebnými testy

Vybrané příklady stanovení

Pohlavní hormony

Progesteron

= hormon žlutého tělíska

- ✓ přetváří děložní sliznici a v případě těhotenství inhibuje tvorbu gonadoliberinu (zastaví zrání folikulů)
- ✓ odbourávání probíhá v játrech, metabolickým produktem je pregnandiol
- ✓ stanovení - RIA, TLC, ELISA, EIA
- ✓ sledování hladiny progesteronu - při kontrole menstruačního cyklu a v průběhu těhotenství

Estradiol

= nejúčinnější z estrogenů

- ✓ podílí se na sekundárních znacích ženy, působí na děložní sliznici a řídí menses

Lutropin

- ✓ produktem adenohipofýzy, společně s folikulotropinem řídí menstruační cyklus ženy

Tkáňové hormony

= tvoří se mimo žlázy s vnitřní sekrecí, jejich analytické stanovení není zatím zavedeno

Angiotensin - stimuluje tvorbu aldosteronu a vazokonstrikci

Renin - tvoří se v ledvinách, zajišťuje přívod krve do glomerulů

Sekretin - tvoří se ve sliznici tenkého střeva a reguluje hladinu HCl v žaludku

Gastrin - stimuluje sekreci žaludečních šťáv

Bradykinin - reguluje vazodilataci a tím krevní tlak

... prostaglandiny, endorfiny, dopamin...

U rostlin se jedná o **fytohormony**

- ✓ regulují stárnutí a opadávání listů, podporují růst rostlinných buněk, např. auxiny, cytokiny

U živočichů se jedná o **feromony**

- ✓ přenášejí informace mezi jedinci jednoho druhu, lákají k páření, upozorňují na potravu např. terpeny, alkoholy, estery

Literatura a zdroje informací

- Chromý, Vratislav a kol.: Bioanalytika - Analytické metody v klinické chemii a laboratorní medicíně, Ústav chemie PŘF MU, Brno, 2011.
- Dastych, M. a Breinek, P.: Klinická biochemie - bakalářský obor Zdravotní laborant skripta LF MU, Brno 2015
- Racek a kol.: Klinická biochemie, Galén / UK v Praze, nakladatelství Karolinum 1999

<https://www.labtestsonline.cz>

